

ЗОВНІШНЯ ПОЛІТИКА РОСІЇ НАПРИКІНЦІ XVIII – НА ПОЧАТКУ XIX ст. ТА ЇЇ ВПЛИВ НА ГЕОПОЛІТИЧНЕ ПОЛОЖЕННЯ ПРАВОБЕРЕЖНОЇ УКРАЇНИ

У роботі розкриті зовнішньополітичні заходи самодержавства щодо утвердження Російської імперії в Європі та зумовлені ними зміни геополітичного становища Правобережної України на межі XVIII-XIX ст. Відтворено місце і роль великого українського регіону в набутті Росією ознак геополітичного цілого та її взаєминах із країнами Європейського континенту.

Україна, як і весь світ, вступила в ХХІ століття. Для молоді незалежної держави це період не тільки комплексних структурних перетворень, викликаних становленням народногосподарського комплексу, а й пошуку свого місця та ролі в системі сучасних міжнародних політичних, економічних, торговельних і культурно-освітніх відносин. Тим більше, що доля українського народу тісно переплетена з народами багатьох європейських країн, їх історичними коренями, релігійно-цивілізаційною спорідненістю, численними життєво важливими економічними, етнічними, культурними та психологічними факторами.

Тому актуальним як у теоретичному, так і практичному відношенні є вивчення історичного досвіду України, зокрема Правобережної, щодо взаємодії з розвитком інших, передусім європейських країн, з'ясування ролі її природно-ресурсного, людського потенціалу, рівня політичного та соціально-економічного розвитку, профілю спеціалізації та зовнішньоторговельної інфраструктури. Водночас зростає необхідність з'ясування причин нерозв'язання багатьох питань, пов'язаних із історичними образами, територіальними та майновими претензіями, а також поглядами проїмперськи налаштованої більшості російських політиків і антимосковськими настроями українських націонал-радикалів. До того ж Україна сьогодні виступає важливим фактором геополітичної ситуації в Європі й загалом у світі і водночас, як і впродовж всієї багатовікової історії, була і залишається об'єктом не тільки дипломатичних, воєнно-політичних, а й економічних інтересів багатьох європейських країн.

У цьому контексті досить показовим є період, початок якому поклали поділи Речі Посполитої наприкінці XVIII ст., коли українські землі були розчленовані могутніми сусідніми державами – Російською та Австрійською імперіями і включені до їх складу, але продовжували справляти вагомий вплив на різні сфери життя Європейського континенту.

Передусім, зазначимо, що в поняття “геополітичне становище” Правобережної України наприкінці XVIII – в першій половині XIX ст. ми вкладаємо широкий спектр факторів. *По-перше*, виходимо з того, що історія Правобережжя протікала не тільки під впливом географічного середовища, а й була пов’язана з геополітичним положенням великої частини українців після включення до складу Російської імперії, взаєминами із сусідніми етносами та державами, з виходом до річкових і морських шляхів, з наявністю відповідних природно-географічних кордонів¹ тощо. Таким чином, геополітичне положення великого українського регіону визначалось передусім його вигідним географічним розташуванням як у самій імперії, так і відносно до країн Європи та Чорного моря. *По-друге*, на Правобережжя істотний вплив справляв економічний фактор, зокрема господарські можливості великого українського регіону, особливо сільського господарства, трудових ресурсів, інфраструктури шляхів сполучення тощо. *По-третє*, особливу роль відігравали зміни, що відбувались у міждержавних відносинах Російської імперії в Європі, акваторії Чорноморського та Середземноморського басейнів. Безперечно, в цьому мали найбільше значення стосунки між Росією, Англією, Австрією, Францією, Туреччиною та Пруссією і внутрішньо та зовнішньополітична ситуація, що зумовлювалися їхньою політикою. *По-четверте*, немаловажне місце мали традиційні господарські, зокрема і торговельно-економічні зв’язки Правобережної України з іншими етнічними українськими землями та країнами Європи. *По-п’яте*, на геополітичному положенні Правобережжя позначились і неодноразові адміністративно-територіальні та інституційно-правові зміни у південно-західній, західній і південній частинах Російської імперії. Вивчення їх у комплексі дозволяє скласти цілісне уявлення про те, яке місце та яку роль посідала Правобережна Україна на межі XVIII–XIX століть у зовнішній політиці Російської імперії.

Наприкінці XVIII ст. в експансіоністських планах Росії українські землі, зокрема Правобережна Україна, набули надзвичайного значення. Адже, з одного боку, за їх рахунок територія імперії розширилась найближчими до її історичного ядра родючими землями з близьким до росіян українським етносом; з іншого – це відбулось у винятково важливому стратегічному напрямі, який забезпечував самодержавству нові економічні вигоди та джерела поповнення державної казни. До кінця XVIII ст. кордони Росії були переміщені на захід – від 200 до 600 км, починаючи від устя Дністра. На думку вчених-істориків Московського університету імені М.В.Ломоносова, в результаті значних змін кордонів лише на нові західні райони припадало близько 20% їх загальної кількості². Саме це визначало їх геополітичне становище. *По-перше*, активно втручаючись у вирішення “східно-

го питання”, європейські та турецькі дипломати надавали етнічним українським територіям особливого значення. Щоправда, робилось це лише на рівні дипломатичних контактів і угод. *По-друге*, ще один вектор військових, політичних, економічних, соціокультурних інтересів європейських держав щодо України був пов’язаний із діяльністю урядів тих країн, які загарбали інші її частини. Йдеться не тільки про Росію, а й про Пруссію та Австрію, які, використовуючи методи колонізаторської, асиміляційної політики, цілеспрямовано вели лінію на якнайшвидше інтегрування українських земель у державні тіла метрополій³.

Найбільш характерним в цьому відношенні виявився зовнішньополітичний курс Російської імперії, що прагнула посісти провідне місце на континенті. Керуючись ідеологічною парадигмою “Москва – третій Рим” і претензією на правонаступництво на “исконно русские земли”, російське самодержавство інтенсивно творило в Правобережжі установи унітарної держави. Оскільки Правобережна Україна на той час мала порівняно розвинуті корпоративні права та інституції самоврядування, що загрожували ідеям централізованої і унітарної держави, в ній з енергією та послідовністю, гідними, за висловом М.Грушевського, кращого застосування, прагнули до того, щоб згладити, витравити історичні форми і національні особливості українського життя, послабити все, що виділялося порівняно з ознаками та рисами великоруського народу і загальним тоном відносин імперії⁴. Поглинення Правобережжя і запровадження в ньому адміністративно-територіального поділу, російського законодавства й соціально-економічного устрою здійснювалось з урахуванням набутого в Лівобережжі досвіду та ігноруванням багатотисячолітніх традицій і не звертаючи уваги на опір, незадоволення й дані під час поділів Речі Посполитої обіцянки. Загалом наріжним фактором розвитку Правобережної України у першій половині XIX століття стало його включення в орбіту загальноросійського економічного та суспільно-політичного життя⁵.

На геополітичне становище Правобережної України впливало і те, що в 1805 році міністром закордонних справ Росії став колишній ад’ютант малолітнього Олександра I, а безпосередньо перед цим товариш (заступник) міністра цього відомства Адам Чарторийський, який ідею відновлення Речі Посполитої поставив у практичну площину. Більше того, її реалізації сприяла міжнародна ситуація, пов’язана з розробкою воєнно-політичної доктрини, орієнтованої на стримування агресивної політики наполеонівської Франції. Керівник російського дипломатичного відомства переконував імператора в тому, що для боротьби з Францією мало розраховувати лише на союзні армії, необхідно сповна використати також національні почуття народів, права яких були порушені у недавньому минулому.

Жодного натяку про наругу над правами українців у його намірах не було. Йшлося про відновлення Речі Посполитої у кордонах 1772 року, в якій корінним мешканця Правобережжя – українцям відводилась роль безправних холопів.

Олександрю I імпонувала ідея відродження Польської держави під його скіпетром. Однак для цього потрібно було відібрати польські землі в Пруссії. Перед загрозою війни з Францією зробити такий відчайдушний крок він не наважувався й уклав союз із пруським королем Фрідріхом-Вільгельмом⁶. Із такою постановкою питання погоджувався і австрійський архієпископ Кароль, який радив Францу II поступитися для цього Західною Галичиною, залишивши під своєю зверхністю східну її частину. Але на шляху реалізації цих намірів стала Франція з її агресивною політикою на Європейському континенті.

На геополітичне становище Правобережжя на межі XVIII–XIX століть вплинули головним чином кілька принципових чинників, пов'язаних із його економічним значенням у господарському розвитку імперії. *По-перше*, тривалий час у торгівлі на Балтиці традиційною була перевага Росії. Але шлях, яким транспортували товари на північ, не функціонував кожного сезону майже по півроку. *По-друге*, якщо раніше головним російським товаром виступав ліс, то з кінця XVIII століття він поступово став втрачати роль першої статті російського експорту. Його все більше витісняла українська пшениця. *По-третє*, величезну кількість кращих в Європі сортів пшениці вирощували переважно у Правобережній Україні, багатій на чорноземи. Правобережжя було географічно віддалене від Балтики, але знаходилось значно ближче до Чорного моря, навігація на якому практично здійснювалась круглий рік. Оскільки з 1791 року Росія стала господарем на північному узбережжі Чорного моря, а через кілька років до її складу увійшли землі цього регіону, ідея перенесення центру російської торгівлі на південь ставала все більш привабливою. Тим більше, що царизм шукав нові шляхи міжнародної торгівлі, а, отже, і в міжнародній політиці.

Крім того, до цього Росію підштовхувала Франція. В середині 1802 р. Наполеон Бонапарт, ще будучи першим консулом Французької республіки, в листі до Олександра I писав з цього приводу наступне. “Государство вашего величества и Франция приобрели бы много выгод, если бы открылась прямая торговля между нашими портами на Средиземном море и Россией через Черное море. У Екатерины был такой план. То было бы одно из самых полезных торговых движений: оно самое прямое и пошло бы по морям, всегда доступным плаванию между владениями в. в-ва и Францией. Мы могли бы везти из Марселя прямо в порты Черного моря произ-

ведения наших колоний и мануфактур, а взамен получали бы хлеб, лес и другие предметы, легко доставляемые по большим рекам, впадающим в Черное море. Если бы входило в виды в. в-ва покровительствовать этой торговле и дать ей движение, это прославило бы ваше царствование и скрепило бы общими выгодами соединение наших двух великих держав”⁷. Молодий імператор Росії дуже зацікавився переорієнтацією на південь⁸ і, ставши таким самим господарем на північному узбережжі Чорного моря, як і на східному березі Балтійського моря, перетворив її у пріоритет зовнішньої політики самодержавства. Приєднана до імперії Правобережна Україна стала транзитною територією та своєрідним мостом у його реалізації. З того часу більшість імпортованих товарів транспортувалось через Правобережжя у внутрішні регіони імперії. До того ж основна маса експортних сільськогосподарських товарів надходила з Лівобережжя та Правобережжя, а промислових – з центральних районів Росії⁹.

Переорієнтація Росії на південь співпала у часі з різким порушенням політичної рівноваги в Європі на користь Франції. В результаті величезних територіальних загарбань й нестримних прагнень до розширення територій їй вдалось забезпечити посилення свого впливу на Ельбі і Дунаї, а згодом на Одері та Віслі. Це супроводжувалось спробами витіснити воєнний флот Англії з Середземного моря й встановити перевагу Франції в країнах Близького та Середнього Сходу¹⁰.

Відновлення англо-французької війни, вторгнення французьких військ у Ганновер і невдача російського посередництва між Англією та Францією влітку 1803 року остаточно переконало російський уряд у неможливості обмежити експансію Франції в Середземному морі та Центральній Європі дипломатичними засобами, і відтак спонукало його до необхідності протиставити цій експансії систему оборонних союзів з іншими європейськими державами¹¹. З цієї метою російське посольство на чолі з відомим полководцем М.Кутузовим побувало у листопаді 1793 року в Туреччині і добилося від її уряду гарантії вільного плавання для російських купецьких суден в Архіпелазі¹².

Водночас завдяки військово-політичним і дипломатичним зусиллям експансія Росії проводилась у південному напрямку, результатом яких стало приєднання Південної України та забезпечення її виходу до Чорного моря та контролю над Північним Причорномор’ям. З геополітичної точки зору це відкривало перед Російською імперією небачені до того перспективи, а головне дозволяло охопити своєрідним півколом Правобережну Україну і прикрити її від можливої агресії з боку Порту. Більше того, створення Чорноморського флоту, спорудження верфей у Миколаєві, Херсоні та порту в Хаджибей (Одесі) не лише посилили зовнішньополітичні позиції

Росії, а й істотно розширили її можливості завдяки використанню Правобережжя для зовнішньоекономічних зв'язків на Європейському ринку¹³. До того ж, міжнародна ситуація стимулювала господарський розвиток як Південної, так і Правобережної України, а адміністративно-господарська уніфікація та відсутність митних кордонів і торговельних бар'єрів між двома великими українськими регіонами створювали умови для формування власного українського ринку та цілісного національного організму.

Істотні зміни в геополітичному становищі Правобережної України відбулись наприкінці XVIII ст. у зв'язку із придушенням повстання під проводом Т.Костюшка, третім поділом Речі Посполитої, укладенням наприкінці 1795 року союзу між Росією, Англією та Австрією, наростанням протистояння між Російською імперією та Францією, в якому “українське питання” виявилось “козирною картою.” *По-перше*, придушення повстання 1794 року потягло за собою повну ліквідацію Речі Посполитої і поділ її між Австрією, Пруссією та Росією, що, будучи занепокоєними реформуванням, яке відбувалося в ній, вдалися до розправи над нею. Найбільше земель відійшло до Російської імперії, в тому числі Курляндія, решта Литви, Білорусі, Підляшшя, західна частина Волинського воєводства й західні частини Холмської землі і Белзького воєводства, разом 120 тис. кв. км. У результаті останнього поділу Речі Посполитої українські землі замість чотирьох держав опинились у складі двох імперій¹⁴.

Австрія і Пруссія поділили між собою чисто польські області. До складу першої увійшли землі зі старою столицею Краковом, до другої – територія з новою столицею Польщі Варшавою¹⁵. Австрії дісталася територія площею 47 тис. кв. км до Піліци та Бугу на півночі і до Вісли на заході (північні частини Краківського і Сандомирського воєводств, Люблінське воєводство, частини Холмської землі і Мазовії). Пруссія отримала 48 тис. кв. км, у тому числі решту Мазовії (з Варшавою), частину Литви та Білорусії до Німану, західну частину Підляшшя й невеличку частинку Краківського воєводства. 26 січня 1797 року між трьома країнами була підписана конвенція, що переросла в 1815 році у Священний союз – могутнього захисника імперських режимів у Європі¹⁶.

На межі XVIII–XIX ст. ситуація різко змінилася. Поштовхом до змін виступили дві обставини. Зокрема, це було викликано тим, що Австрія, а згодом і Англія не надали Росії допомоги в її боротьбі проти Франції. Тоді Павло I відізвав війська в Росію і розірвав дипломатичні відносини з Англією через те, що вона, як і Австрія, не проявила необхідної турботи про російський допоміжний корпус, який діяв проти французів. Замість цього Росія пішла на союз із Францією, укладає з нею мир і вступила в новий союз – проти Австрії і Англії¹⁷. Як виявилось, у цьому був не менше заці-

кавлений Наполеон. Розрахунки і політика Бонапарта будувалась на тому, що і Франція, і Росія створені географічно, щоб бути тісно зв'язаними між собою¹⁸. Між Росією і Францією не було і не могло бути серйозних протиріч, оскільки, на думку А.З.Манфреда, експансія буржуазної Франції і експансія російського царизму йшла в принциповому відношенні різними напрямками, які не перетинались¹⁹.

Росія як європейська і світова держава, що простягалась від Балтійського і Чорного морів до Тихого океану, була, природно, зацікавлена в усіх питаннях Європи і світу. Але в її політиці щодо Франції не було тих іманентних протиріч, які були характерні англо-французьким відносинам. Отже, якщо і виникали суперечності з одних і тих же проблем, то вони не торкалися корінних інтересів обох країн. Тим самим база для угоди між ними завжди зберігалась.

Наступним кроком Наполеона став розгром австрійської армії поблизу Ваграму улітку 1809 року, внаслідок чого незабаром на основі мирного договору між Францією та Австрією майже вся Західна Галичина була включена до складу Варшавського герцогства. З того часу відносини між Росією і Францією стали погіршуватися, особливо після того, як Наполеон пообіцяв відновити Річ Посполиту в кордонах 1772 року.

Потужний поштовх новим тенденціям у міжнародному житті та політичній самоорганізації бездержавних народів²⁰ дали революційні події кінця XVIII ст. у Франції. Це зумовило значне посилення Франції, що було небезпечним для Росії. Більше того, з часів Петра I Франція постійно проявляла ворожість до Росії, підтримувала і підштовхувала проти неї Туреччину, Швецію, Польщу²¹. Це безпосередньо торкнулося і Правобережної України, особливо після 1804 року. Суть полягала в тому, що французькі дипломати намагалися ініціювати антиросійське повстання в Україні і тим самим забезпечити собі підтримку з боку українців. Робилось це під гаслом відродження “козацької нації”, знищення російського ярма. Зрозуміло, що за цим приховувались звичайні імперські плани Парижу, в яких не знаходилось місця українцям. Наполеон Бонапарт жодних обіцянок українцям щодо надання допомоги у відновленні їхньої державності не давав. З одного боку, певний час він розглядав “українське питання” через призму “польського” і вважав, що його розв'язання може викликати анархію в цьому регіоні, з іншого – після Тільзиту імператори Франції і Росії поділили між собою сфери впливів: Наполеонові дісталася Західна Європа, а Олександр I – Східна²². У результаті фактичним господарем у західному регіоні Європи став Наполеон, а Олександр I, як його союзник, був змушений пристати до блокади Великобританії, відомої під назвою континентальної.

Тим часом “українська карта” набувала значення козирної в зростаючому протистоянні між Францією та Росією. Не випадково французький посол у Венеції Лелеман навіть отримав рекомендації придивлятися до українців, які б могли поширювати гасла свободи на всій Півночі. А вже 1796 року в Україні, зокрема на Правобережжі, побував таємний агент Муасонюр і після повернення наполягав на організації пропагандистської роботи серед українців. Проте у питанні про включення Правобережної України до складу відновленої Речі Посполитої він виступив проти, категорично заявивши, що це може провалити всі проекти щодо цієї країни.

Це болісно вдарило не лише по політичних, а й по торговельно-економічних відносинах Росії й примусило царизм не дотримуватись зобов’язань блокади, що, зрештою, і стало однією з причин францuzько-російської війни 1812 року. Більше того, прагнучи знищити династію Гогенцоллернів, Франція відібрала в Пруссії всі польські землі та створила на них “Велике герцогство Варшавське”. Це був той максимум, який міг зробити полякам Наполеон. Про це свідчив той факт, що підписану Румянцевим і Коленкуром конвенцію про майбутнє Польського королівства він так і не ратифікував. Про українців у цій ситуації навіть не згадувалось.

Ведучи подвійну гру, Наполеон прагнув витіснити Росію з Балканського півострова та, спираючись на армію Мормона, намагався підпорядкувати його своєму впливові. Для цього в союзному договорі він нав’язав Олександрю I виведення російських військ із придунайських князівств, але той відстояв перехід під свою юрисдикцію Валахії, Молдови та Фінляндії.

По-третє, в цей час набирали все більшої гостроти економічні суперечності між Росією та Францією. Приміром, через вимушену підтримку економічної блокади Великобританії став різко зменшуватися обсяг зовнішньої торгівлі, що негативно позначилося на цінах на експортні товари і економічній кон’юнктурі Правобережної України. Наслідком цього було запровадження нового митного тарифу від 1810 року.

В Ерфурті наприкінці вересня 1808 року під час зустрічі з Олександром I із тим, щоб продовжити франко-російський союз, французький імператор змушений був визнати за Росією права на Молдавію та Валахію, а також на Фінляндію, хоч та ще належала Швеції. Щоправда, російський імператор виявив стійкість і навідріз відмовився руйнувати відносини з Австрією²³. Проте трохи більше ніж через рік, у жовтні 1809 року, в покарання за те, що самодержавство не зробило жодного кроку проти Австрії, Наполеон за підписаним у Відні (відомим у історії – Шьорнбурнським) мирним договором приєднав до герцогства Варшавського майже всю Західну Галичину. Росії тоді дістався лише порівняно невеликий Тернопільський округ²⁴.

Ще під час існування другої коаліції протиріччя між Росією і Австрією, з одного боку, і Росією та Англією, з іншого, дали можливість тодішньому першому консулу Франції швидко ізолювати Англію і домоглись укладення вигідного для себе Ам'єнського миру. В період 3-ої та 4-ої коаліцій Наполеон використовував недовір'я між Австрією й Росією та між Росією і Англією, для того, щоб вбити клин у відносини між союзниками.

До загострення стосунків між Росією та Францією вело і східне питання. Адже переговори про поділ Туреччини в березні 1808 року були заведені в глухий кут і більше не відновлювались. Причина поведінки Наполеона полягала в тому, що він не мав жодного наміру розмежовувати сфери свого впливу на Близькому Сході з будь-якою іншою державою. Більше того, французький імператор, спираючись на армію Мормона, прагнув взяти під свій контроль Балканський півострів, всіляко розпалював через своїх дипломатичних агентів ненависть Туреччини до Росії та намагався перешкодити переходу дунайських князівств під владу Росії²⁵.

Загострення відносин між Росією та Францією було спричинене й економічними причинами. Як уже зазначалось, нав'язана в Тільзіті континентальна блокада лягла важким ярмом для Росії, вона болісно вдарила по її зовнішній торгівлі. Дотримання її умов передусім зумовило скорочення обсягів експортно-імпорتنних операцій і надходжень до державної казни. Доходило навіть до взаємного спалення обома сторонами імпорتنних товарів. Лише впродовж 1807–1808 рр. оборот від зовнішньої торгівлі зменшився із 100 до 83 мільйонів рублів. Найбільше скорочення відбулось у експорті сільськогосподарської продукції, що обернулось падінням курсу паперового рубля й боляче вдарило по споживачеві.

Напередодні війни 1812 року виявилось, що проти Росії були настроєні найбільші держави континенту. Австрія виявляла незадоволення тим, що Росія відібрала в неї частину Галичини, Пруссія – через втрату Білостоцького округу, Швеція – оскільки від неї перейшла до Російської імперії Фінляндія. Але з війни із Францією царська Росія вийшла зміцненою і на європейському континенті рівносильних їй суперників тривалий час не було. Імперія розширилась за рахунок земель колишнього герцогства Варшавського. А підписаний 26 вересня 1815 року міжнародний акт на тривалий час перетворив країни Священного союзу – Росію, Австрію та Пруссію у повновладних господарів Європи. Трохи згодом до їх числа увійшла Англія, а через три роки – Франція.

Таким чином, опинившись згідно другого і третього поділів Речі Посполитої в складі Російської імперії, що зміцнило її міжнародні позиції у економічному та військовому відношеннях²⁶, яка нестримно поширювалась на захід²⁷, Правобережна Україна замість скромного місця периферії

колишньої метрополії відразу опинилась у самому центрі політичних інтересів російського самодержавства й виступила об'єктом не лише дипломатичного та воєнно-політичного курсу нової метрополії, а й багатьох інших європейських країн. Першочергове значення Правобережжя полягало в тому, що воно робило можливим посилення зацікавленості царизму в пошуку нових напрямків зовнішньої політики та створення необхідної критичної маси для збільшення ваги та впливу Росії в Центральній і Південно-Східній Європі. Воно також виступило важливим фактором здобуття Росією низки військових і дипломатичних перемог, які не тільки унеможливили відновлення Речі Посполитої як джерела нестабільності на континенті, а й забезпечили її експансію в південному напрямку, вихід до Чорного моря, контроль за Північним Причорномор'ям, а також її прикриття від можливої агресії з боку Порту.

Неодноразові зміни геополітичного положення Правобережної України зумовлювались її місцем у експансіоністських планах Росії та історичних сусідів і, в свою чергу, об'єктивно впливали на розвиток зовнішньополітичних і економічних зв'язків великого українського регіону. Зокрема, його купці включались у торгівлі відносини з країнами Південно-Східної Європи і тим самим відкривали нову сторінку в їх реалізації²⁸. Вирішальну роль у посиленні ролі та значення Правобережної України в зовнішній політиці Росії відігравала загальна тенденція руйнування її старих зв'язків на півночі Європи та пошуку нею нових шляхів, нових механізмів розвитку двосторонніх і багатосторонніх відносин з країнами Центральної і Південно-Східної Європи, а також зростання попиту європейських і близькосхідних країн на українські товари, передусім на хліб.

З приєднанням до Росії Правобережна Україна перетворилась у геополітично вигідну складову частину імперії на її південно-західному напрямі і виступила своєрідним містком на шляху реалізації політики, яку проводив царизм із найбільш впливовими та потужними тоді світовими лідерами. Робилось усе це виключно в інтересах Росії. Разом з цим, курс зовнішньої політики метрополії відповідав і інтересам корінних мешканців Правобережжя, оскільки певною мірою не давав можливості реінтегрувати великий український регіон із європейських відносин.

Примітки

1. Национальная политика России: история и современность. – М., 1997. – С.10.
2. Отечественная история: Учебник для вузов / Ш.М.Мунчаев, В.М.Устинов, Ю.П.Кожаяев. Под ред. проф. Ш.М.Мунчаева. – М., 1998. – С.126.
3. *Резніт О.П.* Україна в імперську добу (XIX – початок XX ст.). – К., 2003. – С.45.

4. *Грушевский М.* Украинство в России, его запросы и нужды. – СПб., 1906. – С.9, 10.
5. *Рибак І.В.* Хмельниччина від найдавнішого часу до сьогодення. – Кам'янець-Подільський, 2002. – С.46.
6. Нариси з історії дипломатії України / О.І.Галенко, Є.С.Камінський, М.В.Кірсенко та ін. Під ред. В.А.Смолія. – К., 2001. – С.278.
7. Письмо от 27 пловиюза X года (4–10 февраля 1802 г.) // Сборник Русского исторического общества. – Т 70. – С.338-339.
8. История России в XIX веке. Дореформенная Россия. – М., 2001. – С.495.
9. Історія Української РСР: В восьми томах, десяти книгах. – К., 1979. – Т.2. – С.524.
10. История дипломатии / Под ред. А.А.Громыко. В 5-ти т. – Изд. 2-е. – М., 1975. – Т.4. – С.459-460.
11. Там же. – С.465-466.
12. Там же. – С.466.
13. *Реснт О.П.* Назв. праця. – С.51.
14. *Грицак Я.* Нарис історії України: формування модерної української нації XIX–XX ст. / Навч. посібник для учнів гуманіт. гімназій, ліцеїв, студентів іст. факультетів вузів, вчителів. – К., 1996. – С.16.
15. Под скипетром Романовых: Исторические очерки. 1613–1913 гг. – Хмельницкий, 1991. – С.162.
16. *Заицький Л.О., Крикун М.Г.* Історія Польщі: Від найдавніших часів до наших днів. – Л., 2002. – С.249.
17. Отечественная история: Учебник для вузов. – С.143.
18. *Манфред А.З.* Наполеон Бонапарт. – 5-е изд. – Сухуми, 1989. – С.312.
19. Там же. – С.313.
20. Нариси з історії дипломатії України. – С.278.
21. Под скипетром Романовых: Исторические очерки. – С.166.
22. *Верига В.* Нариси з історії України (кінець XVIII – початок XX ст.). – Л., 1996. – С.66.
23. История дипломатии. – С.477.
24. Там же. – С.478.
25. Там же. – С.478.
26. *Смолій В.А.* Воз'єднання Правобережної України з Росією. – К., 1978. – С.185.
27. *Павленко Ю.* Україна у світовому процесі // Вісник Національної академії наук України. – 2002. – №3. – С.22.
28. *Філіпчук А.Г., Ігнат'єва Т.В.* Правобережна Україна у зовнішньо-економічних

зв'язках Росії наприкінці XVIII – в першій половині XIX ст. // Наукові праці Кам'янець-Подільського державного педагогічного університету: історичні науки. – Кам'янець-Подільський, 2000. – Т.4(6). – С.145.

Summary

In the article the external-political measures of autocracy concerning the statement of the Russian Empire in Europe and caused by them changes of a geopolitical position of Right-bank Ukraine on the boundary of the 18-19 centuries are uncovered. The place and role of major Ukrainian locale in acquisition by Russia of characteristics of a geopolitical whole unit and its relationship with the countries of the European continent is shown.

УДК 94(477.4) “17-18”: 314.9

О.А. Кузема

ЧИСЕЛЬНІСТЬ ТА ЕТНОСОЦІАЛЬНИЙ СКЛАД НАСЕЛЕННЯ МІСТ І МІСТЕЧОК ПРАВОБЕРЕЖНОЇ УКРАЇНИ НАПРИКІНЦІ XVIII – В ПЕРШІЙ ПОЛОВИНІ XIX ст.

В статті робиться спроба здійснити аналіз та визначити динаміку змін чисельності та етносоціального складу населення міст і містечок Правобережної України після переходу краю під владу Російської імперії.

Для з'ясування тенденцій розвитку міських і містечкових поселень Правобережної України, після її приєднання до Російської імперії, важливе значення має аналіз і вивчення динаміки змін чисельності та етносоціального складу їх населення.

Проблема чисельності, етнічного та соціального складу міського населення знайшла певне відображення в працях П.Г.Ринзюньського, А.Г.Рашина, В.М.Кабузана. В контексті дослідження економічної історії України окремі питання проблеми розкриті у працях О.П.Оглоблина, О.О.Нестеренка, І.О.Гуржія. Етносоціальні аспекти населення Правобережжя у XVIII–XIX ст. стали об'єктом наукових інтересів Т.Г.Брянцевої, М.Г.Крикуна, Л.Г.Мельника, Г.Д.Казьмирчука, Т.М.Соловйової, М.В.Бармака¹ тощо. Проте чисельний і етносоціальний склад мешканців міст і містечок поки що комплексно не досліджувався.